



UDK 81'371:81'4

Darinka Verdonik

Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru

KONCEPT KONTEKSTA V JEZIKOSLOVNIH IN DISKURZNIH TEORIJAH

V prispevku pregledamo, kako se je koncept konteksta razvijal po različnih področjih jezikoslovja in analize diskurza, ter kritično pretraseemo opredelitev različnih teorij do tega vprašanja. Predstavljene poglede združimo v dve smeri, družbeno in kognitivno. V družbeno usmerjenih teorijah analize diskurza ne razvijejo širše, splošno sprejete teorije konteksta in se celo izogibajo sami definiciji pojma kontekst, češ da je prekompleksen. V kognitivno usmerjenih teorijah najdemo bolj obširno izdelane definicije in teorije konteksta, vendar jim očitamo vrsto pomanjkljivosti, da bi bile splošno veljavne.

Ključne besede: jezikoslovje, analiza diskurza, kontekst

The paper provides an overview and critical examination of the concept of context as it developed in various theories of linguistics and discourse analyses. The presented approaches to context belong to two main directions, i.e., social and cognitive. Socially oriented approaches to context do not develop a detailed and coherent theory of context that would be broadly accepted; they even avoid giving its definition, claiming that it is too complex. Cognitive approaches, on the other hand, develop explicit theories of context, but they are criticized for having numerous deficiencies and therefore cannot be accepted as generally applicable.

Keywords: linguistics, discourse analysis, context

1 Uvod

Odnos do konteksta lahko določimo kot ključno razlikovalno točko med dvema temeljnima pristopoma k raziskovanju jezika, eden raziskuje jezik kot sistem, ki je zunaj- ali vsaj nadkontekstni, drugi raziskuje jezikovno rabo v kontekstu.¹ Temelje za tovrstno razlikovanje jezikoslovnih paradigem najdemo v filozofskem razmisleku Vološinova (Vološinov 2008; prvič objavljeno 1929), ki izhaja iz Bahtinovega kroga. Ta loči na eni strani strukturalistični pristop k raziskovanju jezika, kot izhaja iz de Saussurjevih zapisov. Označi ga za temelječega na tradiciji racionalizma in neoklasicizma ter ga poimenuje abstraktni objektivizem. Na drugi strani loči Humboldtove poglede na jezik in na njih temelječo Vosslerjevo šolo, poimenuje pa jo individualistični subjektivizem. Tako enemu kot drugemu nameni podrobno kritiko: za prvo smer ugotavlja, da jezikovnih dejstev ne preučuje v njihovem življenju in postajanju, za drugo pa, da vidi izjavo samo kot individualni pojav. Sam izpostavi nov vidik jezikoslovnega preučevanja, ki postavi v središče družbeno vlogo jezika: »Izjava je družbena.« (VOLOŠINOV 2008: 113) Medtem ko je torej na eni strani pustil

¹ Do vprašanja obeh pristopov k preučevanju jezika se ne opredeljujemo vrednostno, ampak to samo navajamo kot prepoznano dejstvo.

jezikoslovje, izhajajoče tako iz tradicije neoklasicizma in racionalizma kot iz tradicije romantike, češ da oba preučujeta jezik zunaj družbenega konteksta, je kot novo pot jezikoslovja začrtal preučevanje jezika v družbenem kontekstu.

Do danes sta se aktivno razvijala predvsem strukturalistična smer na eni strani in smer, ki jo začrta Vološinov, na drugi. Strukturalizem se je poleg ženevske krepil še s praško in kopenhagensko šolo, v podobnem duhu pa je na predmet jezikoslovja gledal tudi generativizem iz šole Chomskega (1965), ki se prav tako opredeli, da predmet jezikoslovnega raziskovanja ni jezik v rabi, ampak govorčev notranji sistem jezika,² ki mu omogoča, da razume katerikoli stavek v svojem jeziku. Smer, ki jo Vološinov začrta znotraj takrat in tam aktualne marksistične filozofije, je na drugi strani Atlantika približno istočasno začela črpati iz terenskih etnografskih raziskav Mašinowskega (1946; prvič objavljeno 1923), ki v podobnem duhu kot Vološinov poziva, da je treba jezik opazovati v situacijah, v katerih je rabljen. V petdesetih letih postavi Austin temelje teorije govornih dejanj,³ ki jo prav tako zanima »celotno govorno dejanje v celotni govorni situaciji« (AUSTIN 1990: 126), iz česar zraste jedro t. i. pragmatike. Tudi Grice (1975) opozori, da moramo poznati okoliščine rabe, da razumemo, kaj je govorec rekel, in na podlagi njegovega dela se med drugim razvije bolj kognitivno naravnana teorija relevantnosti v pragmatiki.⁴ Potrebo po preučevanju jezika v rabi v jezikoslovnih vodah nadalje širi Firth (1964) in pri njegovem učencu Hallidayu (1994; prvič objavljeno 1985) se ideja ohranja skozi sistemsko funkcijsko slovnico, kot jo poznamo danes. V antropologiji in etnografiji komunikacije se v sedemdesetih letih ponovno pojavi poudarjanje potrebe po preučevanju jezika v kontekstu (Hymes 1974). Tesno povezano z etnografijo komunikacije, poudarjajoč potrebo po preučevanju vsakdanje konverzacije in njenih vzorcev, se razvija tudi konverzacijska analiza Sacksa (1972), Schegloffa in Jeffersonove.

Ob tem, da je torej koncept konteksta za nekatere jezikoslovne in mnoge diskurzne teorije ključnega pomena pri opredelitvi predmeta raziskovanja, se zdi na prvi pogled tudi zelo vsakdanji in preprost koncept, ki ga razume vsakdo in ne potrebuje posebne razlage. In res se avtorji, ki utemeljujejo kot predmet raziskovanja jezikovno rabo v kontekstu (Mašinowski 2008; Austin 1990; Grice 1975; Firth 1964; konverzacijska analiza idr.), pogosto o definiciji konteksta sploh ne opredelijo. Šele v osemdesetih in zlasti devetdesetih letih 20. stoletja se odprejo vprašanja o konceptu konteksta in njegovih komponentah (gl. npr. Duranti, Goodwin 1992) ter poskusi teorije konteksta (van Dijk 2008; 2009; Sperber, Wilson 1995). Ob tem pa se pokaže, da gre za tako skrajno razvejeno in raznovrstno razumevanje koncepta, da se avtorji začnejo spraševati, ali je sploh mogoče poiskati skupni imenovalec vseh različnih razumevanj koncepta konteksta (Penco 1999). Na najbolj osnovni ravni je namreč razlikovanje vsaj dvojno – kontekst kot sobesedilo in kontekst kot komunikacijska

² Pri tem se zavedamo, da so seveda pomembne konceptualne razlike v razumevanju jezikovnega sistema pri strukturalizmu in generativizmu.

³ Termin 'govorno dejanje' uporabljamo kot slovensko ustreznico Austinovega termina 'speech act'.

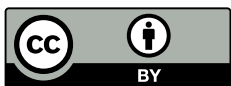
⁴ Za temeljno pragmatiko, ki izhaja iz filozofije Austina in Gricea, velja sicer zanimiv paradoks, da čeprav opredeli kot predmet raziskovanja jezik v rabi, v nasprotju z etnografijo, etnografijo komunikacije ali konverzacijsko analizo vsaj spočetka dela z izmišljenimi primeri in izmišljenimi konteksti, ne pa z avtentičnim gradivom.

situacija, na globlji ravni pa najdemo vsaj še razlikovanje med družbenim in kognitivnim oz. objektivnim in subjektivnim konceptom konteksta.

V slovenskem prostoru so eksplicitne razprave o vprašanju konteksta redke. Prvo predstavi O. Kunst Gnamuš (1988) in zavzame pogled na vprašanja razumevanja jezika, kot izhaja iz teorije govornih dejanj in Griceovih pogovornih implikatur. Meni, da opis jezika kot sistema ne zadošča za učinkovito sporazumevanje,⁵ zato ker »/b/ esedilo nastaja v konkretnih okoliščinah in na njegovo oblikovanje ne vplivajo samo slovnična pravila, ampak tudi fizično, družbeno in psihično okolje, udeleženci, njihov položaj in moč, namere, želje, pričakovanja in medsebojna razmerja.« (KUNST GNAMUŠ 1988: 183) Kontekst jezikovne rabe je torej kompleksen in obsega različne ravni. Avtorica se zavzame, da pragmatika ni samo dodatna ravnina jezikovnega opisa, ampak »uvečja novo perspektivo videnja jezikovnih pojavov« (ibid.). Nasprotno stališče, da je pomen dejanskega konteksta jezikovne rabe precenjen, predstavi Žagar (1999), ki meni, da »izjave ustvarjajo lasten (osnovni) kontekst, in da lahko ta osnovni kontekst (osnoven v smislu 'zadosten za razumevanje in razlago') 'deduciramo' (če smem malce zlorabiti ta koncept) iz teh izjav« (ŽAGAR 1999: 213). V nadaljevanju dokazuje, kako lahko iz samih izjav, o katerih nič ne vemo, v kakšnem kontekstu so bile rabljene, predpostavljamo določene možne kontekste. Medtem ko torej razprava Kunst Gnamušove (1988) izhaja iz pragmatike, razprava Žagarja (1999) izhaja iz preučevanja jezika kot sistema. Diametralno gledanje na pomen konteksta v obeh je tako pričakovano. Toporišič (2000) poimenuje kontekst jezikovne interakcije sotvarje.⁶ Nanj gleda zelo ozko pragmatično: v kontekst šteje samo »tista dejstva, ki sistemsko (sestavno) določajo primernost/ustreznost dogovornih izrekov« (TOPORIŠIČ 2000: 732). To so lahko udeleženci diskurza in njihova vedenja, prepričanja in cilji, sama dejanja ter prostor-čas, v katerem poteka interakcija. Opozarja na spreminjanje se naravo konteksta: »Sotvarje je dinamično, ni samo stanje stvari, temveč vsaj sledje stanja stvari,« (TOPORIŠIČ 2000: 733) vendar ostane pri tem interaktivnost konteksta z besedilom razumljena povsem linearno. Bolj poglobljene pozornosti kontekstu ne posveti, obravnavan je predvsem kot spremljevalni pogoj govornih dejanj. V učbeniškem smislu obravnava vprašanje konteksta tudi M. Krajnc Ivič (2013) in se pri tem večinoma opira na stališča Verschuerena (1999) do tega vprašanja (ki so verjetno predvsem zaradi slovenskega prevoda v tem prostoru nekoliko bolj poznana kot kakšna druga). Skozi empirično analizo, kako vpliva kontekst na rabo jezikovnih sredstev, se vprašanj konteksta dotakne tudi razprava Verdonik idr. (2008), kjer pa je privzet van Dijkov (2008; 2009) teoretični model.

⁵ Termin "sporazumevanje" razumemo ožje kot termin "komunikacija". Pomeni nam predvsem tisti vidik jezikovne komunikacije, ki je povezan s prenosom pomenov (pri tem se naslanjamo tudi na pomen besede "sporazumeti se" v vsakdanji rabi). 'Komunikacija' uporabljamo kot krovni termin za vsako (jezikovno) interakcijo v vseh njenih razsežnostih. V stroki je znan tudi termin 'sporočanje', ki pa ga razumemo še ožje kot 'sporazumevanje', povezano samo z aktivnostjo tvorca besedila/govora, ne pa tudi naslovnika (tudi tukaj se naslanjamo na vsakdanjo rabo, gl. 'sporočati' v SSKJ).

⁶ Termin 'sotvarje' je bil zasnovan na podlagi razumevanja konteksta pri njegovem avtorju, ki pa je ožje, kot se sicer rabi termin kontekst na tukaj predstavljenih področjih. V prispevku zato ne moremo ustrezno prenesti termina sotvarje na vse različne pomene, ki jih konceptu konteksta pripisujejo različni avtorji.



Kontekst je torej za jezikoslovje in analizo diskurza⁷ nadvse pomemben, hkrati pa tudi zelo problematičen koncept. V slovenskem prostoru je diskusije o njem malo. Namen tega članka je zato pregledati, kako se je koncept konteksta razvijal po različnih področjih jezikoslovja in analize diskurza, ter kritično pretresti njegovo aktualno razumevanje in opredelitev različnih teorij do tega vprašanja. Objav na temo konteksta je v svetu toliko, da so fizično tako rekoč nepregledljive, zato se bomo omejili predvsem na središčne avtorje posameznih teorij in najbolj prepoznavne mednarodne publikacije, zavedajoč se, da s tem tvegamo, da smo spregledali kakšne pomembne prispevke manj prepoznanih avtorjev ali publikacij. Hkrati pa obseg objav na to temo dodatno utemeljuje potrebo po njenem sintetičnem pregledu in predstavitvi.

2 Koncept konteksta v jezikoslovju in analizi diskurza

2.1 Kontekst v etnografiji

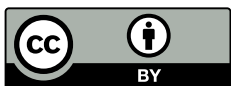
Ni povsem nenavadno, čeprav se tako morda zazdi zunanjemu opazovalcu, da je opozarjanje, da je jezik mogoče ustrezno razumeti šele v kontekstu, v 20. stoletju najglasneje vzniknilo ne iz jezikoslovja, ampak iz etnografije. Toda predstavljamo si etnografa v pragozdu, ki sedi zvečer ob ognju med neznanim plemenom, poslušša in beleži njihove pogovore ter skuša razvozlati njihov jezik. Če zmoremo takšno situacijo vsaj malo prevesti v svoje izkušnje, potem zlahka razumemo, zakaj Maĳinowski, opisujoč prav tako situacijo, pravi:

Predpostavljajmo, da imamo pri roki idealnega interpreterja, ki, kolikor je to mogoče, lahko prenese pomen vsake izjave, besedo za besedo, tako da ima poslušalec na voljo vse razpoložljive jezikoslovne podatke. Bi vam to omogočilo, da bi razumeli pogovor ali vsaj posamezno izjavo? Zagotovo ne. [...] Ob analiziranju prevoda bi zelo jasno videli, kako nemočni smo, če skušamo razvozlati pomen izjave samo v jezikoslovnem okviru, in spoznali bi, katere vrste dodatnega védenja, poleg besedne ustreznosti, so potrebne, da postane izjava smiselna. (prev. avt.) (MALINOWSKI 1946: 300)

Čeprav se sicer v začetku zdi, da pripisuje Maĳinowski večji pomen vpetosti jezikovne rabe v kontekst v »primitivnih jezikih«, kasneje izpostavi, da »bi lahko pri nas samih našli povsem enake vzporednice za vsak tip jezikovne rabe, predstavljene do zdaj.« (prev. avt.) (MALINOWSKI 1946: 315) in njegova raba zveze »primitivni jezik« dobi bolj splošen pomen, ko začne govoriti o »primitivni rabi jezika«: »Povezovalna koprena besed, ki združuje ladijsko posadko v slabem vremenu, besedne izmenjave vojakov v akciji, tehnični jezik, ki spremlja praktične opravke ali športno aktivnost – vse to predstavlja primitivne rabe govora človeka v akciji ali diskusiji.« (prev. avt.) (ibid.) Za tovrstne primitivne rabe jezika ugotavlja, da je jezik v njih »način delovanja in ne instrument za refleksijo« (prev. avt.) (ibid.).⁸ Glavno razliko v vlogi konteksta

⁷ S terminom "analiza diskurza" označujemo tiste smeri raziskovanja, ki jih zanimajo predvsem diskurzne, družbene in kognitivne ravni rabe jezika, z jezikoslovjem pa označujemo smeri, ki jih zanima predvsem jezikovna raven rabe jezika oz. jezik kot sistem.

⁸ Ista misel, da lahko z jezikom opravimo dejanje, močno zaživi 30 let kasneje na podlagi zapisov po Austinu (1990).



pri razumevanju jezika vidi Maĳinowski v prenosniku: govorni prenosnik je vpet v vsakdanje aktivnosti in zato bistveno bolj odvisen od konteksta kot pisni.

Ideje Maĳinowskega so imele velik vpliv na jezikoslovca Firtha (in poslediĳno Hallidaya), prav tako pa na etnograĳjo komunikacije (Hymes, Gumperz).

2.2 Kontekst v jezikoslovlju

V jezikoslovlju vkljuĳujejo kontekst jezikovne rabe v raziskave le nekatere teorije, saj pod prevladujoĳim strukturalistiĳnim in generativistiĳnim pogledom na jezik ni bil poseben predmet jezikoslovnega zanimanja. Toda ne glede na to, da strukturalizem izloĳi kontekst iz svojega zanimanja, najdemo v zapisih po de Saussuru moĳno prisotno zavedanje o kompleksnosti problema, celo bolj natanĳno kot v mnogih tistih teorijah, ki štejejo za predmet zanimanja jezikovno rabo v kontekstu. De Saussure namreĳ zelo jasno prepoznava kompleksno veĳplastnost govornice (tj. jezika v kontekstu): »Gledano v celoti, je govorica raznoliĳna in pestra; sega na veĳ podroĳij, je hkrati fiziĳna, fizioloĳska in psihiĳna, vrhu tega pa pripada individualnemu in druĳbenemu podroĳju; ni je mogoĳe uvrstiti v nobeno kategorijo ĳloveĳkih dejstev, saj ne vemo, kako izluĳiti njeno enotnost.« (SAUSSURE 1997: 21) Jakobson, nasprotno, opredeli kontekst zelo ozko, kot »referenta«, na katerega se nanaĳa sporoĳilo in ki je »bodisi beseden bodisi tak, da ga je mogoĳe ubesediti« (JAKOBSON 1996: 153).

V jezikoslovlju vlogo konteksta poudarjajo tradicije, ki jih preteĳno uvrĳĳamo v funkcijsko jezikoslovlje. Med prve, ki izpostavljajo pomen preuĳevanja jezika v kontekstu, sodi britanski jezikoslovec J. R. Firth. Ta po Maĳinowskem povzame koncept »kontekst situacije«. Pod tem terminom razume celoten komunikacijski dogodek,⁹ vkljuĳno z besedami. Zanj je jezik tako prepleten z druĳbenim tkivom, da med njima ne loĳuje: »Ljudje, relevantno pohoĳstvo, steklenice in kozarci, celotna scena, vedĳenje druĳbe za omizjem in besede, vse to so komponente konteksta situacije.« (prev. avt.) (FIRTH 1964: 110) Jezik zanj ne obstaja samo v doloĳenem trenutku, ampak je nenehno v razmerju s predhodnim in prihodnjim dogajanjem.

Tako pri Maĳinowskem kot pri Firthu je poudarjanje pomena konteksta za razumevanje pomena vezano na govornjo rabo jezika. Toda medtem ko pri Maĳinowskem ųe zasledimo nekakĳno distanciranje od pisne rabe jezika in opredelitve vloge konteksta v pisnem jeziku, je Firth glede tega bolj neposreden: »V pisnem jeziku je kontekst v celoti verbalen in se nanaĳa na predpostavljeno skupno vedenje in izkuĳnje.« (prev. avt.) (FIRTH 1964: 174)¹⁰

V sistemski funkcijski slovnici (SFL – systemic functional linguistics) je trojica pojmov, ki se nanaĳajo na kontekst, podroĳje (angl. field), ton (angl. tenor) in naĳin (angl. mode) (Halliday, Hasan 1989). Skupaj sestavljajo zvrst (angl. register). Podro-

⁹ Termin "komunikacijski dogodek" povzamemo po sodobnih pragmatičnih razpravah (npr. van Dijk 1999; Sbiųa 2002). Uporabljamo ga v podobnem pomenu, kot je Hymesov govorni dogodek, s tem da je izraz "komunikacijski" bolj nevtralen do obeh prenosnikov – pisnega in govornega.

¹⁰ Razliĳno gledanje na vpraųanje konteksta po obeh temeljnih kanalih, govornem in pisnem, izpostavljamo predvsem, ker nakazuje moĳnost razmisleka v smer, da je vloga konteksta v obeh morda precej razliĳna. Menimo, da ni povsem nakljuĳno, da veĳina teorij, ki najbolj poudarjajo potrebo po preuĳevanju jezika v kontekstu, izhaja iz govornje rabe jezika.

čje pomeni to, kar se dogaja, naravo socialne interakcije, ki poteka. Ton se nanaša na udeležence komunikacije, njihove družbene vloge in medsebojna razmerja, njihov status in vloge. Način se nanaša na simbolično organizacijo besedila, retorične značilnosti (prepričevalno, didaktično itd.), kanal oz. medij komunikacije itd. Za SFL je – enako kot za Mašinowskega in Firtha – značilno, da je izrazito sociološko (in ne psihološko ali kognitivno) usmerjena.

Tudi za kopenhagenski jezikoslovni krog je znano, da se je konec 20. stoletja obrnil v funkcijski pristop z delom S. C. Dika, iz katerega se je razvila funkcijska diskurzna slovnica. Ta vidi jezik kot »instrument družbene interakcije. To, da je instrument, pomeni, da ne obstaja sam zase kot nekakšna arbitrarna struktura, ampak da obstaja skozi rabo v določene namene. Ti nameni zadevajo družbeno interakcijo med ljudmi.« (prev. avt.) (Dik 1997: 5) Tudi Dikova funkcijska slovnica je torej usmerjena predvsem v družbeno dimenzijo in pomen jezika.

V zadnjih nekaj desetletjih se je kot močna veja v jezikoslovju razvilo tudi korpusno jezikoslovje, ki se napaja iz novih raziskovalnih postopkov in metod, ki jih omogočajo sodobne informacijske tehnologije. Velikokrat je izpostavljeno, da je korpusno jezikoslovje bolj kot nova paradigma le pomemben korak naprej v razvoju obstoječih jezikoslovnih teorij, s strukturalističnimi na čelu (pri nas npr. Krek 2013). Kontekst v korpusnem jezikoslovju je praviloma zreduciran na sobesedilo, torej jezikovni kontekst – Teubert (2003) na primer poudarja, da v (pisnem) korpusu ni več nikakršne zunanje resničnosti, samo besedilo; pomen ni več vprašanje piščeve namere, ampak besedila samega; zunanje okoliščine jezikovne rabe torej niso več niti relevantne niti dostopne. Kljub temu velja opozoriti, da se je v pisnih korpusih ohranila tradicija beleženja virov ter v govornih korpusih tradicija beleženja po eni strani informacij o govorcih (t. i. demografski kriteriji), po drugi strani pa informacij o govorni situaciji (t. i. besedilnovrstni/diskurzni kriteriji). Določene informacije o kontekstu rabe se torej ohranjajo tudi v korpusnih zbirkah, ki so temelj za nadaljnje analize.

2.3 Kontekst v etnometodologiji, konverzacijski analizi in etnografiji komunikacije

Konverzacijska analiza izhaja iz etnometodologije. Slednjo je utemeljil ameriški sociolog Garfinkel (1967), predmet njenega raziskovanja pa so vsakdanji postopki, prek katerih se vzpostavlja družbeni red. Sacks (1972) v tem okviru utemeljuje vsakdanji pogovor kot za analizo enega lažje dostopnih postopkov vzpostavljanja družbenega reda. Konverzacijske analize, ki je izšla iz tovrstnih raziskovanj, pa ne zanimajo več toliko načini vzpostavljanja družbenega reda prek pogovora, ampak pogovor sam, njegova lastna struktura in zakonitosti. V tem okviru je kontekst pogosto omejen samo na tisto, kar je razvidno oz. se manifestira skozi sam pogovor, od zunanjega, predvsem družbenega konteksta pa se distancira, in sicer, kot povzame de Kok (2008), iz treh razlogov: (1) ker ga je mogoče opisati na veliko različnih načinov in je odločitev o tem, kateri način je pravi, skrajno problematična (glej še Schegloff 1997); (2) ker je posledično problematična sama metoda zbiranja informacij o zunanjem kontekstu; (3) ker opazovanje udeležencev diskurza skozi prizmo

družbenih kategorij, vlog, razmerij ... naredi iz njih pasivne lutke zunanjih sil brez lastne iniciative in presoje. Tak pogled na kontekst je bil po drugi strani tarča kritik, da je preozek. V zadnjem času najdemo poskuse širšega razumevanja konteksta tudi znotraj konverzacijske analize. Waring idr. (2012) tako na primer dokazujejo, da lahko zunanji podatki (tj. podatki, ki jih zberemo posebej, ne iz samega pogovora) pomagajo dopolnjevati rezultate konverzacijske analize.

V etnografiji komunikacije HYMES (1974: 45–65) kot sestavine govornega dogodka¹¹ in govornega dejanja¹² definira znamenitih osem enot sheme, imenovane SPEAKING, ki – na kratko povzeto – vključuje fizične in družbene okoliščine, udeležence, namene in cilje, zaporedje dejanj, način govora oz. odnos, slog, kanal komunikacije, družbene konvencije ter žanr. Te sestavine so pogosto interpretirane kot sestavine konteksta, kar da bolj večplasten pogled na kontekst, kot smo ga predstavili v etnografiji Malinowskega ali jezikoslovju Firtha in Hallidaya. Vendar naj opozorimo, da sam Hymes vedno govori o njih kot o sestavinah govora ali govornega dogodka/dejanja, ne kot o sestavinah konteksta. Tudi M. Saville-Troike v okviru etnografije komunikacije navaja samo žanr, temo, namen oz. funkcijo in postavitev (angl. setting) kot elemente “scene oz. zunajsituacijskega konteksta dogodka” (prev. avt.) (SAVILLE-TROIKE 1982: 139), ostalih sestavin govornega dogodka torej očitno ne šteje za kontekst.

Skupaj s Hymesom velja za utemeljitelja etnografije komunikacije Gumperz (1982). Njegovo osrednje delo je povezano s sociolingvistiko in antropologijo, za teorijo konteksta pa je nadvse pomemben njegov koncept kontekstualizacijskih signalov (angl. contextualization cues). S terminom kontekstualizacija misli »govorčeve in naslovnikove rabe verbalnih in neverbalnih znakov, s katerimi povezujejo to, kar je v določenem trenutku in prostoru rečeno, z znanjem, pridobljenim skozi pretekle izkušnje, z namenom, da priključijo predpostavke, na katere se morajo naslanjati, da ostanejo vključeni v pogovor in razumejo, kaj je nameravano.« (prev. avt.) (GUMPERZ 1992: 230) Kontekstualizacija po njegovem temelji na kontekstualizacijskih signalih, ki se pojavljajo na najrazličnejših ravneh govora: velik pomen pripisuje prozodični ravni, naslednja raven so po njegovem parajezikovni znaki (tempo, premori, obotavljanja, konverzacijska sinhronija – vključno s prekrivanjem govora – ipd.), tretja raven je izbira koda (ne samo na ravni izbire jezika, ampak tudi različnih slogov znotraj jezika, različnih fonetičnih, morfoloških in drugih različic) ter četrta izbira med različnimi leksemi in ustaljenimi izrazi. Gumperz si prizadeva za aktivno razumevanje konteksta, pri katerem raziskuje kognitivne procese, skozi katere pri razumevanju sodelujejo najrazličnejši tipi družbeno-kulturnega in drugega vedenja, ki ga imamo udeleženci pogovora (GUMPERZ 1992: 247). Narejen je torej preskok v razumevanju konteksta: od zunanjega, nespremenljivega in pretežno družbenega do aktivno spreminjajočega se in – najpomembnejši preskok – kognitivno posredovanega/predelanega konteksta oz. konteksta, ki se vzpostavlja skozi kognitivne procese udeležencev pogovora.

Zbornik prispevkov na temo konteksta (Duranti, Goodwin 1992) je znotraj etnografije komunikacije in konverzacijske analize eden najpomembnejših prispevkov

¹¹ Termin "govorni dogodek" uporabljamo za Hymesov "speech event".

¹² Govornih dejanj Hymes nikjer posebej ne definira, uporabi pa enak termin kot Austin – angl. speech act.

k razumevanju tega koncepta v svojem času. V uvodnem delu urednika povzameta pogled na kontekst po znanem in vplivnem kanadskem sociologu Goffmanu (1974), ki pravi, da mora raziskovalec najprej prepoznati središčni dogodek, ki ga preučuje, nato pa akcijsko polje oz. kontekst, v katerega je umeščen. Kontekst je torej nekakšno ozadje tega, kar opazujemo in nas zanima. Takšno dvopolno gledanje na kontekst in komunikacijo v luči spoznanj v osemdesetih in devetdesetih letih po njunem (Goodwin, Duranti 1992) ni več povsem ustrezno, kontekst in komunikacija sta veliko bolj interaktivna v smislu, da vplivata eden na drugega. Izpostavita naslednje vidike konteksta: (1) zavzameta se, da se je treba kontekstu približati s stališča tistega, kar udeleženec kot akter sam prepozna za relevantno; (2) v duhu etnometodologije komunikacije in konverzacijske analize izpostavita, da je kontekst treba povezati z vsakdanjimi človeškimi aktivnostmi, prek katerih se vzpostavljata družbeni in kulturni red; (3) posebej poudarita iz Gumperzovega dela izhajajočo tezo, da kontekst ni stabilen, ampak se dinamično spreminja z dejanji udeležencev dogodka – kontekst je torej aktivno spreminjajoči se proces, pomembno spreminjajo pa ga prav udeleženci dogodka sami.

Podobno kot Duranti in Goodwin tudi Schegloff (1997) podrobno argumentira, da lahko kontekst posameznega besedila/diskurza (podobno kot posameznike ali dejanja, ki jih opravljamo skozi diskurz) opredelimo na različne načine in vsi so pravilni. Kot primer navede kar lastne uvodne besede v članku, ki jih lahko opredelimo v kontekstu uvoda v predstavitev, v kontekstu razprave o politiki in estetiki, v potencialno polemичnem kontekstu, v kontekstu združenja, ki organizira razpravo, itd. Vsaka od številnih možnih interpretacij je resnična, primerna, ustrezna, toda odvisna od perspektive oz. pogleda na stvar. In v tej množici pogledov ne vemo več, kaj je res in kaj ne. Osrednje vprašanje, ki ga zanima, je, kako se lahko posamezna veda odloči, katera interpretacija konteksta je pravilna. Po njegovem mnenju sta mogoča dva načina: (1) lahko vzamemo tisto interpretacijo, ki nas najbolj zanesljivo vodi k »ugotovitvam« – ponovljivim, zanesljivim, objektivnim opažanjem o svetu; (2) izberemo tiste interpretacije konteksta, ki jih pripišejo sami udeleženci diskurza, saj le-ti že sami pri sebi opredelijo kontekst diskurza. Zavzame se za drugi način interpretacije konteksta (in besedila oz. diskurza). Čeprav Schegloff kontekst še vedno opazuje predvsem v njegovih družbenih dimenzijah, pa ga ne obravnava kot nespremenljivo zunanje dejstvo, ki ga mora raziskovalec le opazovati in prepoznati.

2.4 Kontekst v pragmatiki

Po drugi svetovni vojni postane odmevno delo filozofa Austina (1990), ki prav tako poveže jezik z okoliščinami jezikovne rabe in sproži razmišljanje o jeziku kot dejanju – družbenem dejanju. Njegovo razpravljanje je sprostito potencial jezikoslovja v smeri raziskovanja jezikovne rabe v družbi, t. i. pragmatiko.

Kontekst jezikovne rabe po Austinu bistveno določa, ali je npr. določen izrek t. i. performativ ali ne ter katere vrste performativ: »Če komu kaj predamo, rekoč 'Vzemite', je lahko to podarjeno ali posojeno ali izdano v najem ali zaupano v hrambo.« (AUSTIN 1990: 73) Tovrstne dvoumnosti pomagajo razrešiti »okoliščine izreka«. Vendar Austin le-teh nikjer posebej ne definira. Vsekakor mednje šteje zunanje okolišči-

ne komunikacijskega dogodka, zdi pa se, da do neke mere tudi notranje občutke in psihološka stanja govorcev (npr. izpostavi vprašanje, ali govorec, ko reče »čestitam«, resnično čuti ustrezna čustva ali reče to samo zaradi vljudnosti). Medtem ko smo v etnografiji in jezikoslovju Firtha in Hallidaya videli izrazito sociološko (in zunajokolišinsko) razumevanje konteksta, lahko tukaj zaslutimo razširitev pojma na notranja stanja in občutja govorcev. Austinov pogled na jezik je tudi v slovenskem prostoru dobro poznan, obsežnejše delo v tej smeri je med prvimi opravila predvsem Kunst Gnamuševa (1983), podrobno se s problematiko ukvarja tudi Žagar (1989), ki je med drugim opozoril, da imajo v slovenskem jezikoslovju razmišljanja o performativnih korenine že pri Škrabcu.

Še dodatni korak v to smer naredi nadaljevalec Austinovega dela – Searle (1969). Ta si med drugim postavi zelo konkreten problem, ki konteksta sicer ne naslavlja eksplicitno, veliko pa pove o problemu razumevanja v kontekstu: zanima ga, kaj vse vpliva na to, da je neki izrek obljuba. V zvezi s tem ugotovi pet pravil: (1) pogoj ustrezne propozicijske vsebine; (2) ustrezna pričakovanja in verjetja naslovnika; (3) ustrezni zunanji dejavniki situacije (npr. logično nadaljevanje dogodkov); (4) pravilo iskrenosti (govorec namerava storiti obljubljeni); (5) ključno pravilo: ko govorec da obljubo, šteje, da je prevzel obveznost, da bo obljubljeni tudi izpolnil. Za Searla tako postanejo pomemben element okoliščin, ki vpliva na izreke, tudi pričakovanja in verjetja sogovornikov, torej izrazito notranji/subjektivni/kognitivni dejavniki.

Med sodobnejša razmišljanja o kontekstu jezikovne rabe v okviru govornih dejanj lahko štejemo razpravo italijanske avtorice (Sbisà 2002), ki argumentira naslednje lastnosti konteksta govornega dejanja: (1) kontekst komunikacijskega dogodka udeleženci dogodka konstruirajo šele skozi potek dogodka, torej ni dan vnaprej, še pred posameznim govornim dejanjem; (2) kontekst komunikacijskega dogodka ni neomejen v smislu, da ga je mogoče razširiti v katerokoli smer in je tako potencialno vsevključujoč, ampak je omejen v smislu, da mora biti jasno, kaj sodi h kontekstu in kaj ne; (3) kontekst je objektivni v smislu, da ni določen z vsebino notranjih stanj udeležencev (npr. pričakovanj, namer), ampak z relevantnimi zunanjimi okoliščinami komunikacijskega dogodka, bodisi materialnimi ali družbenimi, in ne kognitivni v smislu, da ga sestavljajo namere in predstave udeležencev komunikacije. Trditvi 2 in 3 sta nasprotni pogledom teorije relevantnosti na kontekst (glej v nadaljevanju).

Podobno motivacijski za pragmatično jezikoslovje kot Austinov zapis o govornih dejanjih je bil v 60-ih letih Griceov zapis o pogovornih implikaturah (Grice 1975). V njem opozori, da je v pogovoru pogosto velika razlika med tem, kaj govorec misli, predlaga, implicira itd., in tem, kaj reče. V pogovoru je torej treba biti pozoren ne samo na to, kaj je povedano z besedami/jezikom, ampak tudi na to, kaj lahko iz povedanega sklepamo. Že za prvi korak, da razumemo, kaj je govorec rekel, moramo po Griceu poznati okoliščine rabe. Da pa razumemo, kaj je s povedanim implicirano, moramo uporabiti način logičnega sklepanja z implikaturami.

Na podlagi Griceovega dela se je razvila danes zelo aktivna teorija relevantnosti (Wilson, Sperber 2012), ki prav tako neposredno išče povezavo med kontekstom in pomenom. Medtem ko Grice samo bežno nakaže, teorija relevantnosti eksplicitno poudarja, da je pomen izjav mogoče razbrati šele s pomočjo konteksta ne samo, kadar skušamo razumeti, kaj je z izjavo implicirano, ampak tudi da razumemo dobes-

dni – eksplicitni pomen izjave (Wilson, Sperber 2012). Podobno kot Grice se teorija relevantnosti ukvarja s kognitivnimi procesi oz. principi/postopki ob komunikaciji. Temelji na dveh temeljnih pravilih. Prvo ali kognitivno pravilo relevantnosti pravi: človeška kognicija stremi k maksimalni relevantnosti (Sperber, Wilson 1995), kar pomeni, da človek svojo pozornost avtomatsko usmeri k informaciji, ki je na videz dovolj relevantna v aktualiziranem kontekstu, da jo je vredno procesirati. Drugo ali komunikacijsko pravilo relevantnosti pravi: vsaka izjava (ali vsako drugo dejanje komunikacije) nosi predpostavko o svoji optimalni relevantnosti (Sperber, Wilson 1995), iz česar sledi, da tvorec vedno, ko naslovi koga, sporoča, da je njegova izjava kar se da relevantna in usklajena z njegovimi sposobnostmi in izbirami ter da je vredna truda, da jo interpretiramo.

V teh teoretskih okvirih je tudi kontekst samo posameznikova kognitivna zaznava oz. predpostavka v procesu sporazumevanja: »Kontekst je psihološki konstrukt, nabor naslovnikovih predpostavk o svetu. [...] Kontekst v tem smislu ni omejen na informacijo o neposrednem fizičnem okolju ali neposrednih predhodnih izjavah: pričakovanja glede prihodnosti, znanstvene hipoteze ali religiozna prepričanja, anekdotični spomini, splošne kulturne predpostavke, verjetja o mentalnem stanju govorca, vse to lahko ima vlogo v interpretaciji.« (prev. avt.) (SPERBER, WILSON 1995: 15–16) V teoriji relevantnosti se torej koncept konteksta iz zunanjega družbeno-fizičnega okolja premakne v kognitivno predstavo, ki lahko zaobjema tako rekoč karkoli, kar tako ali drugače pomaga pri ustreznih interpretaciji. Kontekst pri tem ni stalen, ampak se nenehno spreminja: »Vsaka izjava, čeprav sestavljena po istih slovničnih zakonitostih in z istimi načeli sklepanja kot predhodne izjave, zahteva nekoliko drugačen kontekst.« (prev. avt.) (SPERBER, WILSON 1995: 16) Kontekst ima v okviru te teorije ključni vpliv na uspešnost komunikacije.

V nekoliko podobnem duhu razlaga kontekst v okviru pragmatike Verschueren (1999), ki postavi v središče konteksta posameznike, udeležene v komunikaciji. Vsak od teh posameznikov vidi tako fizični kot družbeni in mentalni svet diskurza s svojega, torej nujno delno različnega stališča. Prav tako priključuje kontekstu sobesedilo (vključno z medbesedilnimi referencami) in kanal komunikacije.

Kot je pri nas opozarjal že Žagar (1999), tako kontekst – v pragmatiki bolj kot v kateri drugi veji analize diskurza – postane resnično vseobsegajoč.

2.5 Kontekst v diskurzni študijah

Kritična analiza diskurza (Fairclough 1989) razume kontekst v zelo širokem, vendar samo družbenem smislu – kot družbene situacije, družbene institucije in družbo kot celoto – zanimajo pa jo razmerja med besedilom, procesi in družbenimi razmerami, tako na neposredni ravni posameznega diskurza kot na bolj splošni ravni oblikovanja družbenih institucij in razmerij.

Van Dijk (2007) kritizira tak »neposredni« pogled na kontekst diskurza, kot ga običajno razume kritična analiza diskurza, po katerem naj bi imela določena družbena vloga ali institucija neposredni vpliv na sam diskurz; meni, da je njihov vpliv na diskurz mogoč samo posredno, prek posameznikove kognicije. V tem videnju je skladen z nekaterimi že predstavljenimi stališči (Schegloff 1997) do konteksta, po

katerih je za diskurz relevanten kontekst omejen s stališča tega, kar je relevantno za udeležence diskurza. Nadalje je po van Dijk kontekst pogosto delno že vnaprej skonstruiran v smislu, da je lahko vnaprej načrtovan: »Čeprav so načrti predhodno postavljeni konteksti, dejanske okoliščine interakcij zahtevajo, da svoje načrte popravimo, podrobno specificiramo ali spremenimo. Toda kljub temu je pomembno vedeti, da so konteksti redko sestavljeni od začetka in šele v trenutku, ko vstopimo v pogovor ali besedilo.« (prev. avt.) (VAN DIJK 2007: 165)

Da bi razložil, kako kontekst vpliva na diskurz prek posameznikove kognicije, uporabi van Dijk (2008; 2009) v kognitivni znanosti znan pojem mentalnih modelov. Udeleženci diskurza si po tej razlagi pri vsakem diskurzu izdelajo kognitivni (mentalni) model konteksta – kontekstni model. Vsak udeleženec ima tako individualno osebno interpretacijo in predstavo konteksta, v katerem poteka diskurz. Tak pogled na kontekst poimenuje socio-kognitivni: kognitivni, ker gre za kognitivno predstavo, sociološki pa, ker prek te predstave učinkujejo prav vsi sociološki elementi, kot jih običajno obravnavajo v zvezi z diskurzivnim kontekstom. Kontekstni modeli so po van Dijk ključni za naše pragmatično razumevanje diskurza; posledično je cilj udeležencev diskurza, da si izdelajo kontekstni model, saj lahko le tako razumejo in se uspešno sporazumevajo. Poleg tega imajo kontekstni modeli nalogo, da nenehno kontrolirajo tvorjenje in razumevanje diskurza, kar pomeni, da niso stabilni, ampak se ves čas prilagajajo in spreminjajo skladno z diskurzivno situacijo (VAN DIJK 2007: 170–171).

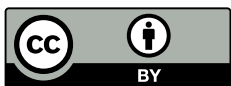
2.6 Kontekst v diskurzivni psihologiji

S tem ko preidemo na vedno bolj kognitivne poglede na kontekst diskurza, zadenemo ob koncept kognicije v teorijah konteksta. Potter (1998) opozarja na problematičnost ločevanja realnosti (zunanji, resnični svet – ljudje, dogodki ipd.) ter kognicije (notranji svet védenja, motivacij in mentalnih procesov). Predlaga, da je treba na kognicijo gledati podobno kot na kontekst: kognicija se aktivno oblikuje, spreminja in nadgrajuje ter jo – enako kot Schegloff opozori pri kontekstu – lahko kot raziskovalci opazujemo z nešteto vidikov, za diskurz pa je relevanten tisti, ki ga izberejo udeleženci diskurza. Razmerje med realnostjo in kognicijo je kompleksno in interaktivno. Ne realnost ne kognicija nista stabilno ozadje, v katero bi lahko umestili kontekst diskurza.

Kognitivne koncepte konteksta, kot jih predstavijo van Dijk (2007) ter Sperber in Wilson (1995), Potter (1998) problematizira iz podobnih razlogov, kot Schegloff (1997) problematizira sociološke poglede na kontekst diskurza. Podrobna analiza namreč pokaže težavnost ločevanja kognitivnega konteksta od tekočih diskurzivnih konstrukcij udeležencev diskurza ter odločanja, kaj natančno šteje za kognitivno.

3 Kritična analiza predstavljenih pogledov in teorij konteksta

Predstavljene poglede na kontekst diskurza združimo v dve smeri, družbeno in kognitivno.



3.1 Družbeni pogledi na kontekst diskurza

Poglede Vološinova, Mařinowskega, Firtha, funkcijskih slovníc in na neki naćin tudi kritićene analize diskurza lahko zdruŹimo s skupno lastnostjo, da jih zanima kontekst predvsem kot druŹbeni kontekst: kot druŹbena vloga, ki jo jezik opravlja, kot druŹbena akcija, druŹbena situacija ali druŹbena institucija, v okviru katere je rabljen. Neposredni fizićni kontekst jezikovne rabe (prostor in ćas) seveda tudi uvrščajo v kontekst, vendar jih ne zanima toliko. Za te teorije je znaćilno, da ćprav opredelijo kot predmet svojega zanimanja jezik v kontekstu situacije, o samem kontekstu ne razpravljajo prav veliko oz. skoraj nić in ne izdelajo posebne teorije ali definicije konteksta.

Izjema je sistemska funkcijska slovnica, ki znotraj teh tokov vendarle predstavi precej izdelano in vplivno teorijo konteksta, vkljućujoć podroćje, ton in naćin (Halliday, Hasan 1989). Podrobno kritiko te teorije je predstavil Źe VAN DIJK (2008: 28–55). Meni, da je trojica pojmov podroćje, ton in naćin nejasno razmejena in povzroća veliko teŹav pri vzpostavljanju razmerij med besedilom in kontekstom, kljub temu pa ostaja desetletja skorajda nespremenjena. Kljub opredeljeni druŹbeni perspektivi na jezik ni znotraj SFL nobenih druŹbeno usmerjenih raziskav o naravi konteksta niti o vplivu konteksta na jezik ali diskurz. Zaradi njene distance do kognitivnega in psihološkega v jezikovni rabi ji oćita pretirano »antimentalistićno« drŹo, ćeš da tako popolnoma zanemari vprašanje povezave med druŹbo in jezikovno rabo ter zanika temeljno vlogo vćdenja v govoru in pisanju.

Pomembno prelomnico k teoriji konteksta pripisujejo avtorji etnografiji komunikacije, natanćneje Hymesovi shemi SPEAKING. Mnoge od kategorij te sheme so bile kasneje prepoznane kot kontekstne kategorije. Tako Goodwin in Duranti na primer menita, da ta shema “definira širok nabor fenomenov pod rubriko ‘kontekst’” (prev. avt.) (GOODWIN, DURANTI 1992: 26), van Dijk pa jo šteje za “eno od prvih bolj eksplicitnih opredelitev strukture konteksta” (prev. avt.) (VAN DIJK 2008: 9). Tak status sheme SPEAKING je nekoliko paradoksalen, saj sam Hymes rabi termin kontekst v bistveno oŹjem pomenu, kot samo eno od sestavin sheme (t. i. postavitev oz. angl. setting) (HYMES 1974: 13; 22–23), v primerjavi z opredelitvijo v SAVILLE-TROIKE (1989: 139) pa se celo zdi, da znotraj teorije v resnici ni bilo pravega konsenza o vprašanju konteksta niti ni bilo to vprašanje posebej eksplicitno obravnavano. Ćprav je kasneje iz te teorije zraslo bolj kompleksno, ne samo druŹbeno gledanje na kontekst, se v svojih zaćetkih Źe ne opredeljuje na tak naćin do konteksta.

Podobno paradokсно je mesto konverzijske analize v teoriji konteksta. Po eni strani opredeli kot predmet svojega zanimanja konverzacijsko/pogovorno, torej jezik v rabi, po drugi strani se eksplicitno distancira do kakršnega koli zunajkonverzijskega vnašanja interpretacij o kontekstu – ki pa je tudi tukaj predvsem druŹbeni – v sam analitićni postopek in teorijo. Vseeno pa je spodbudila številne (morda celo najštevilćnejše) razprave o kontekstu znotraj analize diskurza (glej npr. McHoul idr. 2008). Toda pogosto je diskusija omejena predvsem na vprašanje, ali naj bodo zunajkonverzijski podatki (tj. zbrani z vprašalnikom ali podobno) del analitićnega postopka konverzijske analize in na kakšen naćin (npr. McHoul idr. 2008; de Kok 2008; Waring idr. 2012).

Še največji korak k sodobni teoriji konteksta lahko tako pripišemo Gumperzu (1992) in njegovim razpravam o vprašanih kontekstualizacije. Tam smo zaznali dva pomembna preskoka naprej v razumevanju konteksta: od zunanjega, nesprenmenljivega in pretežno družbenega konteksta do (1) aktivno spreminjajočega se in (2) kognitivno posredovanega/predelanega konteksta oz. konteksta, ki se vzpostavlja skozi kognitivne procese udeležencev pogovora. Pomembno mesto ima tudi Schegloffovo (1997) opozarjanje, da je interpretiranje konteksta lahko večvrstno. S strani Goodwina in Durantija (1992) pa je pomemben prispevek k sodobnemu razumevanju konteksta opozarjanje na kompleksno razmerje med kontekstom in dogodkom, ki ga opazujemo. Celostne teorije konteksta pa znotraj teh smeri ne dobimo; celo definiranju konteksta se avtorji praviloma izogibajo: »Zdi se, da je ta trenutek nemogoče postaviti eno samo, natančno, tehnično definicijo konteksta in sčasoma bomo morda morali sprejeti, da taka definicija sploh ni mogoča.« (prev. avt.) (GOODWIN, DURANTI 1992: 2)

3.2 Kognitivni pogledi na kontekst diskurza

Medtem ko v bolj družbeno usmerjenih področjih analize diskurza zasledimo sprjaznjenost s kompleksnostjo pojma kontekst in nezmožnostjo njegovega definiranja ali enotne teorije konteksta, se teh vprašanj nekoliko bolj ambiciozno lotijo tiste veje analize diskurza, ki jih zanimajo predvsem ali tudi kognitivni vidiki jezikovne rabe.

Že v pregledu družbeno usmerjenih teorij analize diskurza smo zaznali, da se vprašanje konteksta iz zunanjega, delno fizično oprijemljivega in družbenega konteksta seli na področje kognitivnega. Dilema med kognitivnim in objektivnim kontekstom se sploh zdi ena temeljnih dilem v zvezi s teorijo konteksta in jo zelo elegantno ubesedi Penco: »Zdi se, da ima koncept, rojen zato, da predstavlja objektivne značilnosti sveta, naravno težnjo postati subjektiven (tudi če bi kdo štel, da splošno vedenje ali govorčeva verjetja še vedno sodijo v objektivni svet). Po drugi strani pa se mora subjektivni kontekst spopadati z objektivnim stanjem stvari [...].« (prev. avt.) (PENCO 1999: 273)

V teorijah, ki izhajajo iz filozofije Austina, Searla in Gricea, kot tudi v psiholingvистики (Clark 1996) že v zametkih zasledimo tudi kognitivne dimenzije konteksta (prepričanja, verjetja, iskrenost, predpostavke ...), kar je pričakovano, saj se ukvarjajo predvsem s kognitivnimi vidiki jezikovne rabe. Sperberja in Wilsona tako zanima kontekst kot "kontekst za razumevanje" (SPERBER, WILSON 1995: 15–16) in dobi, kot smo videli v pregledu zgoraj, v celoti kognitivno dimenzijo, vez z objektivnim svetom tako rekoč izgine. SBISÁ (2002: 428) tak pogled na kontekst zavrača, češ, da bi bilo potemtakem za uspešnost govornega dejanja zapovedovanja "Zapri vrata!" dovolj, da verjamemo, da so vrata odprta, ne glede na dejansko stanje stvari. Meni, da je kontekst nujno odvisen od resničnih zunanjih okoliščin komunikacije, bodisi materialnih bodisi družbenih, in samo kognitivna predstava konteksta ni zadostna razlaga vprašanja konteksta.

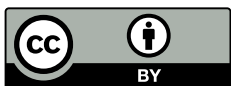
Ambiciozna je tudi van Dijkova teorija konteksta (van Dijk 1999; 2007; 2008; 2009). Čeprav je gotovo obsežno in dragoceno delo, tudi zaradi pregleda problema-

tike konteksta, do zdaj še ni poželo večjega odziva. Ena od šibkih točk te teorije je po našem mnenju ločevanje mentalnega modela konteksta od mentalnega modela dogodka/situacije. Po tej teoriji naj bi namreč udeleženci diskurza ustvarili dva tipa mentalnih modelov o diskurzu: eden bi se nanašal na predstavo vsebine diskurza (podrobno predstavljeno v van Dijk, Kintsch 1983), drugi na predstavo konteksta diskurza. Toda razlike med tema modeloma v praksi ne dokaže, ostaja samo teoretična, pri čemer predstava vsebine diskurza v hipu postane del kontekstnega modela: "M/entalna predstava samega diskurza mora biti del kontekstnega modela. [...]" Tradicionalno razlikovanje med besedilom in kontekstom je zato samo teoretično in temelji na pojmu zaključenega diskurza, izločenega iz njegovega konteksta." (VAN DIJK 1999: 132) Po eni strani torej priznava, da se po tej teoriji besedilo in kontekst zlivata eden v drugega, po drugi strani pa vztraja, da "moramo teoretično razlikovati med osebnim védenjem, predstavljenim v obliki dogodkovnega mentalnega modela, in avtobiografskimi spomini preteklih komunikacijskih dogodkov, kot so predstavljeni v obliki kontekstnih modelov" (VAN DIJK 1999: 133). Argumentacija o dveh ločenih tipih mentalnih modelov ostaja po našem mnenju neprepričljiva in v praksi nedokazana.

Druga šibka točka, ki jo vidimo in velja tudi za teorijo konteksta v teoriji relevantnosti, je, da kontekst postane vseobsegajoč in lahko vključuje tako rekoč karkoli. Avtorji to seveda prepoznajo in skušajo omejiti kontekst samo na tisto, kar je za udeležence diskurza relevantno v posameznem trenutku, vendar sami menimo, da taka omejitev za empirične raziskave konteksta ni posebej uporabna, saj pri analizi ne moremo dostopati do zanesljivih informacij o tem, kaj so udeleženci diskurza v nekem trenutku šteli za relevantne sestavine takega konteksta. Podobne kritike navaja že Potter (1998).

Naslednja šibka točka obeh teorij je, da v definiranju konteksta izhajata iz potreb teorije razumevanja in da na kontekst delno preložita breme, ki bi ga morala opraviti teorija razumevanja, s tem ko vanj vključita vse (in s tem karkoli), kar mora udeleženec diskurza aktivirati, da razume diskurz. Naslednji navedki to potrjujejo: "Nabor predpostavk, uporabljenih pri interpretaciji izjave (razen predpostavke, da je bila ta izjava tvorjena), sestavlja to, kar je v splošnem znano kot kontekst." (prev. avt.) (SPERBER, WILSON 1995: 15) »K/ontekste definiramo kot strukturo vseh lastnosti družbene situacije, ki so sistematično relevantne za tvorjenje, razumevanje ali funkcije diskurza in njegovih struktur.« (VAN DIJK 1999: 130) S tem pa že v izhodišču postaneta teoriji za potrebe raziskovanja razumevanja (in tvorjenja) diskurza, ne pa splošno veljavni teoriji konteksta, čeprav vsaj van Dijk izraža namero po slednjem.

Dodatne kritike kognitivnih teorij konteksta predstavi še Potter (1998) (glej razdelek 2.6), ki opozarja na odsotnost eksplicitne diskusije o vlogi kognicije v kontekstu. Meni, da ni nobene potrebe, da raziskovalci pojasnjujejo, kakšni kognitivni procesi potekajo v glavah udeležencev diskurza, tako kot poskušajo kognitivne teorije konteksta, samo zato ker uporabljajo kognitivistične pojme, ko govorijo o dejanjih diskurznihih udeležencev.

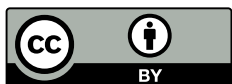


4 Sklep

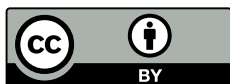
Povzamemo lahko, da v družbeno usmerjenih teorijah analize diskurza ne razvijemo širše, splošno sprejete teorije konteksta in se celo izogibajo sami definiciji pojma kontekst, v kognitivno usmerjenih teorijah pa, nasprotno, najdemo bolj obširno izdelane definicije in teorije konteksta, vendar jim očitamo vrsto pomanjkljivosti. Na podlagi zgornjega pregleda in razmisleka menimo, da enotna definicija ali teorija konteksta ni mogoča niti potrebna. Koncept konteksta je operativni pojem, ki naj si ga teorije definirajo (prav slednje pa marsikje umanjka) v skladu s potrebami svojih raziskovalnih področij: kontekst v teorijah, ki skušajo razložiti družbene procese v diskurzu, bo zato verjetno drugače definiran kot kontekst v teorijah, ki skušajo razložiti kognitivne procese v diskurzu, spet drugače v raziskovanju slovnice jezika, drugače v raziskovanju struktur diskurza, spet drugače najbrž v umetni inteligenci (kjer je kontekst prav tako živahno polje diskusij – gl. npr. Serafini, Bouquet 2004) itd. Podobna misel sledi že iz argumentiranja Durantija in Goodwina (1992), ko se do vprašanja konteksta opredelita s stališča tega, kaj nas zanima kot predmet raziskovanja.

VIRI IN LITERATURA

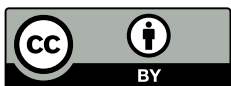
- John L. AUSTIN, 1990 (1962): *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: ŠKUC, ZIFF.
- Noam CHOMSKY, 1965: *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Herbert CLARK, 1996: *Using language*. Cambridge: University Press.
- Teun A. VAN DIJK, 1999: Context models in discourse processing. *The construction of mental representations during reading*. Ur. H. van Oostendorp, S. Goldman. Hillsdale, New York: Erlbaum. 123–48.
- , 2007: Discourse, context and cognition. *Discourse studies* 8/1. 159–77.
- , 2008: *Discourse and context: A sociocognitive approach*. Cambridge: University Press.
- , 2009: *Society and discourse: How social contexts influence text and talk*. Cambridge: University Press.
- Teun. A. VAN DIJK, Walter KINTSCH, 1983: *Strategies of discourse comprehension*. New York, London: Academic Press.
- Simon C. DIK, 1997 (1989): *The theory of functional grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Alessandro DURANTI, Charles GOODWIN, 1992: *Rethinking context*. Cambridge: University Press.
- Norman FAIRCLOUGH, 1989: *Language and power*. London, New York: Longman.
- John R. FIRTH, 1964: *The tongues of men & speech*. London, Oxford: University Press.



- Harold GARFINKEL, 1967: *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Erving GOFFMAN, 1974: *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. New York: Harper and Row.
- Charles GOODWIN, Alessandro DURANTI, 1992: Rethinking context: An introduction. *Rethinking context*. Ur. A. Duranti, C. Goodwin. Cambridge: University Press. 1–42.
- Herbert Paul GRICE, 1975: Logic and conversation. *Speech acts*. Ur. P. Cole, J. L. Morgan. New York: Academic Press. 41–58.
- John J. GUMPERZ, 1982: *Discourse strategies*. Cambridge: University Press.
- , 1992: Contextualization and understanding. *Rethinking context*. Ur. A. Duranti, C. Goodwin. Cambridge University Press. 229–52.
- Michael A. K. HALLIDAY, 1994 (1985): *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Michael A. K. HALLIDAY, Ruqaiya HASAN, 1989: *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford: University Press.
- Dell HYMES, 1974: *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. London: Tavistock Publications.
- Roman JAKOBSON, 1996 (1959): *Lingvistični in drugi spisi*. Prev. D. Bajt idr. Ljubljana: ISH – Inštitut za humanistične študije.
- Bregje Christina DE KOK, 2008: The role of context in conversation analysis: Reviving an interest in ethno-methods. *Journal fo Pragmatics* 40. 886–903.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2013: *Osnove pragmatičnega jezikoslovja: Visokošolski učbenik*. Maribor: FF.
- Simon KREK, 2013: Korpusne metode in njihov odsev v jezikoslovnih teorijah 20. stoletja. *Slovenščina 2.0* 1. 4–23.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1983: *Govorno dejanje – družbeno dejanje. Komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja.
- , 1988: Pragmatika kot jezikoslovna veda: Okoliščine (kontekst) – temeljni pojmi pragmatike. *Jezik in slovstvo* 34/7–8. 183–91.
- Bronisław MALINOWSKI, 1946 (1923): The problem of meaning in primitive languages. *The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought*. Ur. C. K. Ogden, I. A. Richards. New York: Harcourt, Brace & World, Inc. 296–336.
- Alec MCHOUL, Marl RAPLEY, Charles ANTAKI, 2008: You gotta light? On the luxury of context for understanding talk in interaction. *Journal of pragmatics* 40. 827–39.
- Carlo PENCO, 1999: Objective and cognitive context. *Lecture notes in computer science* 1688. Ur. P. Brezillon, P. Bouquet. Berlin, Heidelberg: Springer. 270–83.



- Jonathan POTTER, 1998: Cognition as context (whose cognition?). *Research on language and social interaction* 31/1. 29–44.
- Harvey SACKS, 1972: An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology. *Studies in social interaction*. Ur. D. Sudnow. New York: Free Press. 31–74.
- Ferdinand DE SAUSSURE, 1997 (1915): *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Muriel SAVILLE-TROIKE, 1989: *The ethnography of communication: An introduction*. Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.
- Marina SBISA, 2002: Speech acts in context. *Language & communication* 22. 421–36.
- Emanuel A. SCHEGLOFF, 1997: Whose text? Whose context? *Discourse & society* 8, 165–87.
- John R. SEARLE, 1969: *Speech acts: An essay in philosophy of language*. Cambridge: University Press.
- Luciano SERAFINI, Paolo BOUQUET, 2004: Comparing formal theories of context in AI. *Artificial intelligence* 155. 41–67.
- Dan SPERBER, Deirdre WILSON, 1995 (1986): *Relevance: Communication and cognition*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Wolfgang TEUBERT, 2003: Writing, hermeneutics and corpus linguistics. *Logos and language* 4/2. 1–17.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Darinka VERDONIK, Andrej ŽGANK, Agnes PISANSKI PETERLIN, 2008: The impact of context on discourse marker use in two conversational genres. *Discourse studies* 10/6. 759–75.
- Jef VERSHUEREN, 1999. *Understanding pragmatics*. London: Arnold.
- Valentin Nikolajevič VOLOŠINOV, 2008 (1929): *Marksisem in filozofija jezika: Temeljni problemi sociološke metode v znanosti o jeziku*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Hansun Zhang WARING, Sarah CREIDER, Tara TARPEY, Rebecca BLACK, 2012: A search for specificity in understanding CA and context. *Discourse studies* 14/4. 477–92.
- Deirdre WILSON, Dan SPERBER, 2012: *Meaning and relevance*. Cambridge: University press.
- Igor Ž. ŽAGAR, 1989: *Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti*. Ljubljana: DZS.
- , 1999: Ali je kontekst res pomemben? *Časopis za kritiko znanosti* 27/197. 211–220.



SUMMARY

There are two fundamentally different approaches to the study of language: the first approach sees language as a system and explores it outside its context of use, while the second approach is interested in language use itself and explores language in context. From this point of view, context is the key notion in defining the subject of linguistic and discourse research.

In the article, the usage of the notion of context in linguistic and discourse studies is presented in the framework of two main directions: social and cognitive.

Vološinov (2008), Malinowski (1946), Firth (1964), functional grammars (Halliday 1995; Dik 1997), and partially also critical discourse analysis (Fairclough 1989) see the concept of context primarily as social context. However, these authors do not develop a special theory of context nor do they discuss the context in details; on the contrary, they even commonly avoid giving the definition of context. An exception is systemic functional grammar, which develops an influential theory of context, explaining it with three attributes: field, mode, and tenor (Halliday, Hasan 1989). A detailed criticism of this theory was carried out by VAN DIJK (2008: 28–55). An important contribution to the theory of context is assigned to the Hymes's SPEAKING grid (Hymes 1974), but we should note that Hymes himself uses the term 'context' in a much narrower sense, as merely one of the elements of his grid, i.e., the setting. Another important field of context discussion is conversation analysis. It studies the recordings of everyday conversations; however, it avoids using any extraconversational data in its analysis. In its framework, a number of discussions on the notion of context were stimulated (see McHoul et al. 2008). Still, its view of the context is primarily social. The most important contribution to the development of the notion of context in the social fields of research can be assigned to the work of Gumperz (1992) on the conversational cues and to Goodwin, Duranti (1992). Nevertheless, the notion remains merely an operative one and the authors believe that "it does not seem possible at the present time to give a single, precise, technical definition of context, and eventually we might have to accept that such a definition may not be possible" (GOODWIN, DURANTI 1992: 2).

Theories based on the work of Austin (1990), Searle (1969) and Grice (1975), as well as psycholinguistic theories (Clark 1996) and discourse comprehension theories, are interested primarily in the cognitive dimension of context. A very detailed discussion on context can be found in the scope of the relevance theory (Sperber, Wilson 1995) that is interested in the context for understanding. In its view, context is entirely cognitive. Special attention deserves a theory of context developed by van Dijk (1999; 2007; 2008; 2009) that is based on the theory of mental models. Both explanations of context, the relevance theory and van Dijk's, are quite detailed, but suffer from some drawbacks. In our view, the main obstacle for them to become a general theory of context is the fact that they both define and understand context from the viewpoint of comprehension processes. This way they necessarily look at the concept of context from this particular viewpoint, while there may be many other viewpoints as well. An important drawback of van Dijk's theory is also an unconvincing theoretical distinction between 'event



model' and 'context model'. Some additional critics of both theories were made by Potter (1998).

The concept of context is very complex and it seems impossible to find one common, general definition or even a theory of context that would suit all the different fields of linguistic and discourse studies. Nevertheless, a greater effort to define the notion in each specific field of research would contribute to its better description and understanding.



Slavistična revija (<https://srl.si>) je ponujena pod licenco
[Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2013_4_08.pdf | DOST. 19/08/21 19.39